

Svensk orgelkonst under 1936.

Innehavaren av Sveriges äldsta orgelbyggnadsfirma, direktören Gunnar Setterqvist, avled i sin hemstad Örebro den 2 september. Son till orgelbyggaren Gustaf Adolf Setterqvist och sonson till orgelbyggaren Erik Adolf Setterqvist hade orgelbyggeriet gått honom i blodet. Otaliga äro de orglar, som över hela vårt land utgått från den setterqvistska fabriken. De utmärkas framförallt av gediget material och för sin tid förnämlig intonation. Gunnar Setterqvists huvudsakliga orgelverksamhet inföll under en tid med ett helt annat klangideal än den vi leva i. Hade hans arbetsdag blivit längre, är det ej uteslutet, att orgelreformrörelsen även i honom fått en aktiv anhängare. Beträffande orgelrådets dispositionsförslag uttalade Setterqvist vid mer än ett tillfälle sitt oreserverade gillande. Att han också kunde lägga i dagen förståelse och intresse för äldre orglar, därpå ger den tvåhundraåriga strömsholmsorgeln, som av honom restaurerats på ett pietetsfullt sätt, klart bevis.

1936 kan ifråga om utgivning av orgelmusikalier och annan facklitteratur gott betecknas som ett rekordår. Bland de nypublicerade verken är först att nämna Henry Wemans Orgelskola, del I, omfattande gamla mästare t.o.m. 1750. Detta verk vill fylla en trefaldig uppgift: 1) vara en vägledning för den, som ämnar lära sig orgelspelning, 2) ge en bild av orgelstilens utveckling och 3) tjäna gudstjänsten genom att vara en postludiesamling. Det torde komma att bli av den allra största betydelse såväl ur pedagogisk synpunkt som med avseende på främjandet av en sund inställning till och utveckling av den liturgiska orgelmusiken överhuvud. (recenserat i K.S.F. av I. Sahlin, i Tidskr. f. kyrkom. av C.-E. Rosenquist, i Vår sång av J. Jonsson, i Sångarbladet av J. Nyvall, i Dag. Nyh. av G. Wiebe och i Nya Dagl. Alleh. av G. Törnbom.)

Postludier heter en samling i två delar, utgiven av Albert Runbäck och Waldemar Ahlén. Den upptar uteslutande koralbearbetningar av såväl gamla som nutida tonsättare. Av verkets 108 nummer, vilka avse kyrkoårets samtliga sön- och helgdagar, äro 43 nykomponerade. Ett flertal tonsättningar kunna brukas jämväl vid kyrkliga förrättningar (vigsel och jordfästning) (rec. i Tidskr. f. Kyrkom. av N. O. Raasted, i K.S.F. av R. Forssman, i Vår sång av J. Jonsson, i Sångarbladet av J. Nyvall, i Dag. Nyh. av G. Wiebe, i Nya Dagl. Alleh. av G. Törnbom, i Församlingsbladet, Helsingfors, av J. Sundberg.)

På tal om postludiet må här citeras, vad organisten i Storkyrkan i Helsingfors, John Sundberg, skriver i en tidningsartikel: »Där preludiet och postludiet äro rätt valda och utförda, stå de icke utanför gudstjänsten utan höra till denna. Postludier av ovan antytt slag äro därför icke »marscher», under vilka man »marscherar» ut från kyrkan. Den som vet skicka sig väl, sitter stilla

i bänken under de två eller högst tre minuter postludiet varar. Det finns präster, som för att bidra till ett bättre kyrkoskick, *stanna vid altaret tills postludiet avslutats*¹⁾ och deras exempel ha haft efterföljd i församlingen.» Är det för djärvt att hoppas, att en liknande praxis en gång skall vinna tillämpning också i Sverige?

Bland nya svenska orgelnoter, märkas förutom de ovan nämnda: Daniel Olson: Tre koralpartitor, nämligen *Min själ skall lova Herren, På dig jag hoppas, Herre Krist och Vi tacka dig, o Jesu god* (rec. i Tidskr. f. kyrkom. av H. Weman, i K.S.F. av W. Åhlén). Av samme komponist föreligger även en koralfantasi: *Gläd dig, du Kristi brud* (rec. K.S.F. av I. Sahlin).

Vidare ha utkommit två handböcker för kyrkomusiker, den ena av J. Assarsson, den andra av Gösta Westblad, bägge med företal av Otto Olsson. Assarssons bok är enligt författarens förord »att betrakta som en hjälpreda eller ett uppslagsverk, i första hand avsett för organisten och syftar framförallt att hjälpa denne tillrätta bland det rika material, som finnes på området». Den upp- tar sålunda anvisningar ifråga om orgelmusikalier, musiklitteratur, tidskrifter och tidningar. Boken, som är den första i sitt slag i vårt land, vittnar värtaligt om utgivarens imponerande kännedom ej minst om den pedagogiska orgellitteraturen och bör bli till ovärderlig hjälp för varje organist (rec. i Tidskr. f. kyrkom. av C.-E. Rosenquist, i K.S.F. av I. Sahlin) — Westblads bok, den bär titeln *Kyrkoorgeln*, avser att meddela det väsentligaste ifråga om orgelkunskap. Framställningen, som är enkel och lättfattlig, kompletteras med tabeller (bl.a. rörande pipmensurer) bilder och teckningar, varav flera äro av författarens egen hand. Arbetet vill stödja nutida reformsträvanden på området (rec. i Folkskollärarnas Tidn. av H. Weman, i Sv. Lärartidn. av Karl G. Gustafsson, i Sv. Kyrkotidn. av F. M. Allard, i Socialdemokraten av P. Vretblad, i Östergötl. Dagbl. av H. Cedervall, i Kristianstads Läns Tidn. av O. Wadborg och i Blekinge Läns Tidn. av David Murgård.)

Årets märkligaste orgelbok är utan tvivel Bertil Westers »*Gotisk resning i svenska orglar*». Det är ett konsthistoriskt-orgelvetenskapligt arbete, det första i sitt slag ej endast i vårt land utan i hela Norden. Avhandlingen, som grundar sig på synnerligen omfattande och djupgående forskningar särskilt ifråga om våra svenska medeltidsorglar, vill framhäva, »att orgeln är ett kyrkligt inventarium av arkitektonisk-konstnärlig betydelse, och att den, då det gäller äldre orglar, är av synnerlig konsthistorisk vikt.» Citatet hämtat ur förf.s förord. Arbetets betydelse för nutida svensk orgelkonst synes främst ligga däri, att de äldre orglarnas värde här påvisats såsom ej tidigare, men även däri, att det viktiga mensurproblemet ställts i historiskvetenskaplig belysning. Avhandlingen försvarades den 28 mars in-

¹⁾ Kursiv. av författaren till denna uppsats.

för filosofiska fakulteten vid Stockholms högskola för vinnande av filosofisk doktorsgrad. Som opponenter fungerade professor Johnny Roosval, doktor Tobias Norlind, domkantor Emilius Bangert och doktor Björn Holmgren. (rec. i Tidskr. f. kyrkom. av E. Bangert, i Sv. tidskr. f. musikkforskning av H. Weman, i St.-tidn. av A. Kumlien, i Tidskr. f. konstvetenskap av J. Roosval).

En uppslagsbok, *Svenska kyrkomusiker*, utgiven av Helge Olsén, under medverkan av Otto Olsson, förtjänar att omnämnas särskilt på grund av de uppgifter den innehåller om landets kyrkorglar. Dessa uppgifter äro visserligen ytterst summariska, i det de gälla endast orglarnas byggmästare, ålder och storlek (antal stämmor). Icke förty erhållas här upplysningar, som ur rent kulturell synpunkt måste anses vara av största intresse: man får nämligen besked om, vilka församlingar som sakna piporglar och i stället bestå sig med harmonier. Upplysningarna härom äro lika förbluffande som nedslående. Eller vad sägs om, att bara i ett enda stift (Skara) kyrkomusikinstrumentet i 54 församlingar utgöres av nämnda surrogat. Vad som kan utgöra den egentliga anledningen till detta bedrövliga förhållande är omöjligt att säga. Man vill emellertid hoppas, att det ej är liknöjdhet eller bristande kyrkomusikaliskt intresse. Skulle däremot klena ekonomiska resurser omöjliggjort anskaffandet av piporglar, uttryckes här den livliga förhoppningen, att de förbättrade konjunkturerna snarast möjligt skola medföra harmoniernas utbytande mot *Musica sacra* och kyrkorummen fullt värdiga instrument.

Intressant vore vidare att veta i vilken utsträckning moderna pedalharmonier inköpts till våra kyrkor för att intaga platsen vid sidan av den gamla piporgeln. Att församlingar verkligen finnas, som lösa sina orgelfrågor på detta sätt, kan undertecknad intyga på grund av erfarenheter från en resa i Östergötland förliden sommar. Den gamla kyrkorgeln utgjordes i förevarande fall av ett verk från 1700-talet, intet mästerverk visserligen, men likväl innehållande ett flertal stämmor av utmärkt klang, såsom Principal, Octava 4, Gedackt och Fugara. Det är att märka att orgeln var väl bibehållen och fullt spelbar. Vid sidan om detta verk med dess vackra, ljudande fasad och 1700-talsmärkta klaviatur stod det nyinköpta pedalharmoniet — det lär ha kostat mycket pengar — utrustat med alla moderna finesser från elektrisk pumpanordning till svällare och Eolsharpa. Man sade mig, att i och med att detta nya instrument anlät, den gamla piporgeln blivit befriad från att längre tjänstgöra.

Vilken strålande kulturbild från svenskt 1930-tal! Ytterligare reflektioner göra sig säkerligen själva.

Från flera håll har tidigare framhållits önskvärdheten av uppläggande av ett orgelinventarium, omfattande uppgifter om piporglarna i så vitt möjligt landets alla kyrkor. Att ett sådant inventarium skulle komma att bli av den största betydelse ej endast ur kulturhistorisk synpunkt utan även vid planläggandet av orgel-

byggnader, när sådana bli aktuella på olika platser, säger sig självt. Början till en dylik inventering har förliden sommar gjorts med Rengsjö kyrkoorgel, som av Bertil Wester ägnats ingående undersökningar. Resultatet av dessa föreligger i en tryckt skrift med huvudrubriken »Kyrkorglar i Sverige». (Skriften var bilagd denna rapport). I författarens förord heter det bl. a.: »Den närmaste avsikten är den, att till en början framlägga en väl avvägd beskrivning av äldre och yngre orglar inom ett landskap, Hälsingland, vare sig dessa orglar äro bevarade eller blott kända genom arkivalier. Föreliggande häfte utgör ett prov härpå, innefattande en medelstor och i sitt slag typisk äldre svensk orgel. Uppställningen är gjord efter ovannämnda konsthistoriska inventarium» (här avses »Sveriges kyrkor», det konsthistoriska inventeringsarbetet). Huruvida doktor Westers här framfagda plan är möjlig att genomföra, måste självfallet bli beroende på två ting: 1) om erforderliga penningmedel kunna uppbringas för ändamålet och 2) om för saken intresserade och lämpliga personer i tillräckligt antal anmäla sig för utförandet av själva undersökningsarbetet. Att här är ett fält, som bjuder oerhört mycket av intresse, behöver ingen vara i tvivelsmål om.

Bland publicerade uppsatser om orglar och orgelmusik m. m. märkas: i Tidskr. f. kyrkom.: I. Blom: Franskt organistprov, C.-E. Rosenquist: Vetenskapligt orgelbyggeri och B. Wester: Orgelkonst i det karolinska tidevarvet; i K. S. F.: Bo Wedrup: Varpå beror den gammalkyrkliga orgelklangen? (en fortlöpande artikelserie), A. G. Joelsson: En orgelrestaurering, P. Smets: Modern orgelbyggnadskonst, av signaturen Organist: Kyrkans orgelbibliotek och Fr. Blennow: Församlingssången vari bl. a. spörsmålet om registrering vid koralspel ägnas mycket tänkvärda ord) samt i programboken för Andra nordiska kyrkomusikermötet i Helsingfors: Om orgelrörelsen, artiklar av E. Bangert, A. Sandvold, H. Weman och J. Sundberg, Wemans uppsats även införd i K. S. F.

Föredrag i orgelfrågan har hållits av Henry Weman i Strömsholm, i samband med Fjärde allm. rikskyrkosångshögtiden.

Angående den orgelmusik, som i rikt mått kommit till utförande, må här endast nämnas Herman Lindquists framförande av J. S. Bachs: »Clavierübung, dritter Theil», vilket ägde rum under Fjärde allm. kyrkosångshögtiden i Västerås i november. I övrigt hänvisas till de uppgifter, som finnas upptagna i K. S. F.'s körnotiser.

Inför utländsk publik ha svenska orgelkompositioner framförts i Helsingfors, i samband med Andra nord. kyrkomusikermötet av Albert Runbäck (tonsättn. av O. Lindberg, C.-E. Rosenquist, A. Runbäck och W. Ahlén); i Würzburg av Oskar Lindberg (tonsättn. av O. Lindberg och O. Olsson) i Nürnberg av Friedrich Ehrlinger (tonsättningar av C.-E. Rosenquist, A. Runbäck och W. Ahlén) samt i Amerika av Marthe Braquemond (tonsättn. av W. Ahlén).

K. S. V.:s orgelråd har under sitt tredje verksamhetsår handlagt 47 nya ärenden. Ett segslitet problem har länge varit pneumatisering av sleiflådor. Problemet kan emellertid nu anses fullständigt löst. Betydelsen av detta framsteg ligger i öppen dag, allra helst då man tar i betraktande, vilket stort antal gamla präktiga sleiflådeorglar i våra kyrkor det gäller att söka tillvarataga. Något som kraftigt torde behöva framhållas på tal om orgelrestaureering är vikten av, att klangegenarten i den gamla orgelns stämmor icke tillspillo gives. Är klangen god i t. ex. en gammal Principal eller Fugara, så bör den bibehållas, även om den ej helt skulle överensstämma med nutida klangideal. Men också vid nybyggnader torde det med hänsyn till våra svenska förhållanden vara lämpligt att iakttaga en viss moderation ifråga om tillämpandet av orgelrörelsens principer, t. ex. beträffande disponerandet av övertonsstämmor. Det är dylika synpunkter, som varit vägledande vid Orgelrådets verksamhet under det gångna arbetsåret.

Utifrån stora världen når oss underrättelser om de mest fantastiska uppfinningar på orgelbyggeriets område, uppfinningar, som, därest tecknen tyda rätt, utan tvivel komma att medföra ej mindre än en revolution inom gebietet ifråga. Både i Tyskland och Amerika har man sålunda lyckats att på elektrisk väg frambringa orgeltoner av praktiskt taget vilken tonhöjd som helst. Orgelpipor sägas ha gjorts helt och hållet överflödiga. Dessa nyheter skulle anammas med den största reservation, om ej orgelexperter, även svenska, som varit i tillfälle att ta del av uppfinningarna, uttalat sig mycket berömande om desamma. För övrigt kan tilläggas, att orglar av den nya typen redan hunnit konstrueras även i Sverige. Av allt att döma är en ny epok på orgelbyggnadsteknikens område i vardande. Huruvida och i vad mån denna epok skall innebära ett berikande av orgeln som instrument för kyrka och gudstjänst, kommer framtiden att utvisa.

Till sist ett önskemål. Den ordning vår kyrkohandbok upptar för invigning av ny orgel torde få anses synnerligen torftig. Tages i betraktande, att orgelmusiken numera tillmätas en vida större liturgisk betydelse än förr, synes önskemålet om en rikare form för orgelinvigning vara väl motiverat. En sak, som förtjänar att uppmärksammas ännu mer är det faktum, att handboken t. o. m. medger, att ny orgel tages i bruk utan invigning. Det förefaller, som det vore hög tid att söka åstadkomma en reform i bägge dessa stycken. Då handboken f. n. är föremål för revidering, synes ögonblicket nu vara synnerligen lämpligt för att en framställning i ärendet göres hos vederbörande¹⁾.

Waldemar Ahlén.

¹⁾ Centralkommittén beslöt att till Ärkebiskopen inlämna ett av W. Ahlén uppgjort förslag till ordning för orgelinvigning.